

VARGA ZSUZSANNA

GAZDASÁGTÖRTÉNETI FORRÁSKIAADVÁNYOK 1945–2000

Kutatóként és egyetemi oktatóként is örömmel érzékelttem a forráspublikációk számának utóbbi évtizedben végbement gyors gyarapodását. Ugyanakkor, ha végigtekintünk az utóbbi tíz év dokumentumgyűjteményeit tartalmazó listán, szembeűnik a politikatörténeti dominancia. Gazdasági és társadalomtörténeti témákban összeállított kötetekkel csak elenyésző számban, s inkább csak a legutóbbi időszakban találkozhattunk.

Milyen tényezőkkel magyarázható ez a jelenség?

Az 1945 utáni magyar történelem „fehér foltjai” iránt megnyilvánuló társadalmi érdeklődés elsősorban a politikatörténeti témák — a fordulat évei, a Rákosi-korszak törvénytelenégei, az 1956-os forradalom és az azt követő megtorlás — felé orientálta a kutatókat. A forráskiadványokat uraló politikatörténeti jelleg nem jelenti azt, hogy az érdeklődő olvasó ezekben a kötetekben ne bukkanhatna érdekes gazdaságtörténeti mozzanatokra. Annál is inkább, hiszen Magyarországon az elmúlt évtizedek során a gazdasági döntések is a politikai hatalom intézményeiben születtek.

Számos olyan dokumentumválogatást említhetünk, melyeket a gazdasági szféra folyamatai iránt érdeklődő is haszonnal forgathat. Igaz ez arra az 1994-ben kiadott forrásgyűjteményre is, amely válogatást tartalmaz az egykori szovjet pártarchívumban őrzött — Magyarország 1944–48 közötti történetére vonatkozó — szigorúan titkos, zárt anyagokból. A „Moszkvának jelentjük... (Titkos dokumentumok 1944–1948)” című kötet több érdekes gazdasági vonatkozású „morzsát” is magában rejt.¹ Kiemelhető közülük az SZK(b)P nemzetközi tájékoztatási osztályának 1945. augusztus 6-i keltezésű anyaga, mely Gerő Ernőnek a magyarországi helyzetről adott jelentését tartalmazza.² S ebben Gerő nagy figyelmet szentelt olyan gazdasági kérdéseknek, mint például a földreform hatása, az ipar és közlekedés helyreállítása, a növekvő infláció, valamint a szénbányák és a vasutak államo-

1 Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948. Szerk.: Izsák Lajos–Kun Miklós, Századvég Kiadó, Bp., 1994.

2 Uo. 57–76. p.

sítása. Igen érdekes megismerni, hogy a legutóbb említett témáról 1945 nyarán milyen álláspontot képviselt valójában a kommunista párt.

„... a szénbányászat államosításának kérdését már felvetettük. Miért? Elsősorban azért, mert a szénbányászat rosszul működik, mert a szénbányák tulajdonosai egyáltalán nem lelkesednek az ország újjáépítéséért, s mert egyébként is csődbe jutottak. ... Az állam adja nekik a pénzt, hogy fizetni tudjanak a munkásoknak és a mérnököknek. Az állam természetesen nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy megengedje a termelés csökkenését, és közben száz- meg százmilliókat fizessen a szénbányák tulajdonosainak. Pártunk ezért nem a kisajátítás szempontjából, hanem az általam említett szempontból veti fel a szénbányászat államosításának kérdését. ...

A kormány felvetette a vasutak államosításának kérdését is — megváltással, de nagyon olcsón. Sok vasúttulajdonos hajlandó önszántából átadni az államnak ezeket a vasutakat, mert nem tudják fizetni a munkásokat, nem tudják folyósítani a nyugdíjat a már nyugállományba vonult munkásoknak és alkalmazottaknak. Ezek a tulajdonosok nem tudnak megélni az állam nélkül. Mások viszont, különösen azok a vállalatok, amelyekben jelentős a külföldi — svájci, angol, belga stb. — tőke részesedése, semmi áron nem akarják eladni a vasutaikat, tőlük rendeletileg kell elvenni.”³

Az 1992–1996 között öt kötetben megjelent „Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez” című munka túlnyomórészt az 1945 utáni korszak törvénytelenégeivel foglalkozik.⁴ Azonban még ebben a dokumentumgyűjteményben is rábukkanhatunk gazdasági vonatkozású forrásokra. Ilyenek például a MAORT-per anyagai, vagy éppen a normacsálók, a tervszabotőrök, valamint a kulákok elleni eljárások iratai.

Az ötvenes évek kulákpolitikájáról néhány jellegzetes korjelző dokumentumot Erdmann Gyula is beillesztette a begyűjtési rendszer 1945–1956 közötti működését tárgyaló monográfiájába.⁵

Az MDP agrárpolitikájának több kulcsfontosságú kérdését megvilágítja az 1998-ban publikált „A Magyar Dolgozók pártja határozatai, 1948–1956” című gyűjtemény.⁶ A kötetbe beválogatott források bemutatják azt is, hogy az ún. eredeti

3 Uo. 63–64. p

4 Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez I–V. Szerk.: Horváth Ibolya–Solt Pál–Szabó Győző–Zanathy János–Zinner Tibor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1992–1996.

5 Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956. Békéscsaba, 1993.

6 A Magyar Dolgozók pártja határozatai, 1948–1956. Napvilág Kiadó, Bp., 1998. Lásd a következő dokumentumokat: 9., 11., 12., 25., 27., 34., 38., 42., 43.

szocialista felhalmozás néhány év leforgása alatt milyen súlyos gazdasági és társadalmi feszültségeket gerjesztett.⁷

Ezekkel a problémákkal az MSZMP vezetése is szembesülni kényszerült, még hozzá igen hamar, már 1956–1957 fordulóján. A pártvezetésen belül kialakuló eltérő gazdaságpolitikai nézetekről, s ezek vitáiról rendkívül informatív anyagokat közöl az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyveit tartalmazó öt kötet.⁸ Ezek a kezdeti viták azért érdemelnek megkülönböztetett figyelmet, mert a felhalmozás és fogyasztás arányai, valamint a beruházások megoszlása kapcsán körvonalazódó álláspontok, irányzatok küzdelme változó intenzitással ugyan, de végigkísérte a Kádár-korszak egészét.

A rendszerváltás utáni forráskiadási „láz” a megyei levéltáraknál is jelentkezett. Először az 1956-os események vonatkozásában, majd fokozatosan megindult a kevésbé szenzáció-jellegű témák, periódusok feltárása is. Számos példát lehetne említeni, de a terjedelmi korlátok miatt csak a Zala Megyei Levéltár tevékenységére utalok. A zalai levéltárosok az utóbbi években több kiadványt is szenteltek az 1945 utáni korszak forrásainak. Közülük a legutóbbira, az 1947–1956 közötti időszak zalai történéseit bemutató kötetre azért hívnám fel a figyelmet, mert a dokumentumgyűjtemény összeállításánál tudatosan ügyelt a szerkesztő arra, hogy ne csak a politikai, hanem a gazdasági, társadalmi és kulturális élet korabeli fejleményei is arányosan jelenjenek meg az összképben.⁹

Hasonló törekvés jellemzi a Romsics Ignác által összeállított kétkötetes huszadik századi történeti szöveggyűjteményt, amely a tavalyi esztendőben került a könyvesboltokba.¹⁰ A források sokszínűsége nem meglepő, hiszen ugyanez a szemlélet jellemezte azt a XX. századi magyar történeti szintézist, melyet Romsics Ignác 1999-ben publikált.

Az elmúlt évtized forráskiadványait jellemző politikátörténeti dominancia további okait vizsgálva megemlítendő, hogy a politikátörténet „fehér foltjaihoz” képest a gazdaságtörténet kevesebb tabu-témával érkezett a rendszerváltáshoz. Hozzá kell tenni, hogy még a leginkább, esetleg több kutató által feldolgozott témánál is maradhattak olyan kényes részletek, melyekről csak a rendszerváltás után lehe-

7 Uo. lásd az alábbi dokumentumokat: 19., 20., 36., 44., 45., 56., 74.

8 A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületének jegyzőkönyvei. 1956. november 11. – 1957. június 26. I–V. kötet., Sorozatszerk.: Balogh Sándor. Intera Rt., Bp., 1993–1998.

9 Dokumentumok Zala megye történetéből, 1947–1956. Szerk.: Káli Csaba, Zala Megyei Levéltár, Zalacgerszeg, 1999. (Zalai Gyűjtemény 48.)

10 Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1914–1999. I–II. Szerk.: Romsics Ignác, Osiris Kiadó, Bp., 2000.

tett írni. Erre jó példa az 1945-ös földreform, melyről több alapos elemzés is született Donáth Ferenc, Orbán Sándor, Somlyai Magda és Szakács Sándor tollából. A „Földet, köztársaságot, állami iskolát” című forráskiadvány a földreform-törvény parlamenti vitáját is tartalmazta.¹¹ Arról viszont, hogy a szovjet vezetés alatt álló magyarországi Szövetséges Ellenőrzési Bizottság mekkora szerepet játszott a földreformról szóló döntés meghozatalában, csak a legutóbbi időben lehetett dokumentumokat olvasni.¹²

Az 1989 előtt kiadott, s azóta is időtállóan bizonyult forrásgyűjtemények közül megemlítendő a „Nehéz esztendők krónikája” című kötet, mely az 1949–1953 közötti periódust nemcsak politika-, hanem gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténeti szempontból is igyekszik bemutatni.¹³ A gazdasági jellegű dokumentumok közül elsőként azt a kettőt emelném ki, melyek együttes tanulmányozása kiválóan alkalmas a „szocialista” iparosítás alapvető feszültségeinek érzékeltetésére. Az egyik maga az első ötéves tervről szóló törvény,¹⁴ a másik pedig az az MDP Központi Vezetőségi határozat, mely alig fél évvel a terv megindulása után már regisztrált egy sor jellegzetes problémát.¹⁵

Az 1986-ban megjelent „Nehéz esztendők krónikája” című kötet tartalmaz egy olyan kulcsfontosságú dokumentumot, melyre a párt és a kormány vezetői sokszor hivatkoztak az idők folyamán, de teljes terjedelmében 33 évig nem tették közzé. S 33 év elteltével is csak a pártfunkcionáriusok lapjában, a Propagandistában publikálták. Ez a sajátos sorsú forrás nem más, mint az MDP KV 1953. június 28-i határozata, melynek középpontjában a megelőző évek gazdasági és politikai torzulásai, valamint az ezek felszámolására irányuló intézkedések álltak.¹⁶ A határozat nyilvánosságra hozatalával kapcsolatban — Rákosi Mátyás javaslatára — olyan döntés született, hogy a középszintű pártszervek is csak egy rövid, kivonatos szöveget kap-

11 Földet, köztársaságot, állami iskolát. Viták a magyar parlamentben, 1944–1948. Szerk.: Balogh Sándor, Gondolat, Bp. 1980. 91–138. p.

12 *Földesi Margit: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon, 1945–1947.* Ikva, Bp., 1995.

13 *Nehéz esztendők krónikája, 1949–1953. Dokumentumok.* Szerkesztette és a bevezetést írta: Balogh Sándor. Gondolat, Bp., 1986. (A továbbiakban: *Nehéz esztendők krónikája* ...)

14 Törvény a Magyar Népköztársaság első ötéves népgazdasági tervéről. In: *Nehéz esztendők krónikája* ... 163–183. p.

15 A Központi Vezetőség határozata a magyar népgazdaság fejlesztésének legközelebbi feladatairól. (1951. június 1.) In: *Nehéz esztendők krónikája* ... 253–257. p.

16 A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének kibővített ülése. (1953. június 28.) In: *Nehéz esztendők krónikája* ... 496–510. p.

janak, míg a párttagság és a szélesebb közvélemény az új miniszterelnök, Nagy Imre parlamenti bemutatkozó beszédéből értesüljön az elhatározott változásokról.¹⁷

Ez a döntés nem meglepő, ha tudjuk, hogy a júniusi határozat nemcsak a felhalmozódott problémákat vette sorra, hanem a felelősöket is megnevezte. A határozat első mondata így szólt: „A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének teljes ülése megállapítja, hogy az utóbbi évek folyamán a párt vezetése, élén Rákosi Mátyás elvtárral, politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában komoly hibákat követett el.”¹⁸ A különböző hibák tárgyalásakor is visszatérnek a felelősök kérdéséhez. „Valójában a vezetés klikkszerű volt és mindössze négy elvtárs — Rákosi, Gerő, Farkas, Révai elvtársak — kezében összpontosult.”¹⁹ S végül még egy döbbenetes idézet: „Helytelen módon vezette a párt és személyesen Rákosi elvtárs az Államvédelmi Hatóságot, helytelen volt, hogy Rákosi elvtárs közvetlenül utasításokat adott az Államvédelmi Hatóságnak arra, hogy hogyan nyomozzon, kit tartóztasson le, utasítást adott a letartóztatottak fizikai bántalmazására, amit a törvény megtilt.”²⁰

A rendszerváltás után kibővülő kutatási lehetőségek hozadéka elsőként a különböző társadalomtudományi folyóiratok, valamint a történeti szaksajtó hasábjain jelentkezett. A *Múltunk* című folyóiratban publikálta T. Varga György azt a szenzációs jegyzőkönyvet, amely közvetlen előzménye volt a fentebb említett júniusi határozatnak.²¹ Ez a jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők 1953. június 13–16-i moszkvai tárgyalásait örökítette meg. A Kremlben határozták meg a magyar vezetés számára azt az új irányvonalat, amely a társadalmi feszültségek enyhítése érdekében a nehéz- és hadiipari fejlesztések mérséklését, a mezőgazdasági és könnyűipari beruházások fokozását határozta meg. Az iránymutatás előtt azonban „kemény, mélyenszántó bolsevik kritikában” részesítették a magyar delegációt. Ennek hangulatát kiválóan érzékeltetik az alábbi idézetek.

„A gazdasági tervezés kérdésében van bizonyos kalandorság. Pl. a saját vaskohászat túlzott fejlesztése. Magyarországnak nincs saját vasérc, sem saját koksza. Mindezt külföldről kell behozni. Senki sem számította még ki, hogy mennyibe kerül Magyarországnak 1 t nyersvas és acél. ... Nagy túlzások vannak egyes nagybe-

17 A miniszterelnöki expozé 1953. július 4-én hangzott el. In: A Nagy Imre vonal. Reform Kiadó, Bp., 1989. 248–266. p.

18 A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének kibővített ülése. (1953. június 28.) In: Nehéz esztendőkről krónikája ... 497. p.

19 Uo. 501. p.

20 Uo. 503. p.

21 Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.) Közli: T. Varga György. In: *Múltunk*, 1992. 2–3. sz. 234–269. p.

ruházások területén. A metróépítéssel lehetett volna várni 5-6 évet. 1950 óta a nehéziparba fektetett összeg négyszeresére emelkedett. A kollektivizálást megfelelő gazdasági bázis nélkül hajtják végre, aminek az a következménye, hogy a termelősövetkezetekben a termelékenység kisebb, mint az egyénileg gazdálkodó parasztnál. ... Magyarországon élelmezési nehézségek vannak. ... Ami áru van Magyarországon a lakosság számára, az rossz minőségű és drága. Jó minőségű áru nincs, mert azt exportálják, hogy valamiképp egyensúlyba hozzák külkereskedelmi mérlegüket.”²²

Moszkvából hazatérve — mint említettük — a magyar vezetés az életszínvonal-politika fejlesztésére vett irányt. Alig másfél év elteltével — újfent szovjet kezdeményezésre — újabb fordulatra került sor. 1954/55 fordulójára a nemzetközi életben — elsősorban az NSZK NATO-tagsága miatt — a konfrontációs tendenciák erősödtek fel, s ezzel együtt újra a nehéz- és hadiipar-fejlesztés került előtérbe. Szintén a Múltunk című folyóirat forrásközlő rovatában publikálták a magyar és szovjet pártvezetők 1955 január eleji moszkvai találkozásáról fennmaradt feljegyzést.²³ Ezen a tanácskozáson pontosan azért a politikáért bírálták a magyar küldöttséget — s azon belül is főleg Nagy Imrét —, amelyet 1953-ban éppen a szovjetek fogalmaztak meg követendő irányvonalként.

„Molotov: ... Nagy elvtárs 1953 júliusában beszédében fellépett azért, hogy a tagok kiléphessenek a mezőgazdasági termelősövetkezetekből. (Nagy elvtárs közbeszólása: nem az én gondolatom volt. A tanácsot itt kaptuk. Dobi fel is szólalt ellene.) Valóban, Berija felszólalásában annak idején adott ilyen tanácsot, de Berija letartóztatása után figyelmeztettük magukat, hogy gondolják át még egyszer dolgaikat és óvatosak legyenek. Nagy elvtárs pátosszal beszélt a szövetkezetekből való kilépés mellett, ami külön súlyosbítja a dolgot.”²⁴

Hruscsov az alábbi, fenyegetésnek is beillő kritikában részesítette Nagy Imrét: „Magának vannak érdemei, de Zinovjevnek és Rikovnak is voltak érdemei, talán nem is kevesebb, mint magának, mégis keményen felléptünk ellenük, mikor ártalmára voltak a pártnak. Fel kell lépni magával szemben is. Ha más bírálja, nehezebb lesz. Ha időben nem léptünk fel, később az egész párt lép fel maga ellen. Más kiút nincs. ...

A sztálinvárosi kohászati üzem építését miért hagyták abba? A túlzott iparosítást bíráltuk magukat, de az iparosítást ésszerűen folytatni kell, nem beszüntetni.

22 Uo. 243. p.

23 „Konzultációk”. Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról 1954–1955-ben. Közli: Rainer M. János-Urbán Károly. In: Múltunk, 1992. 4. sz. 124–148. p.

24 Uo. 143. p.

Ha iparosítás nem lesz, ha nem lesz nagy gépipar, mi az ellenséggel nem tudunk versenyezni. Lesz vagy nem lesz háború, nekünk az ipart fejleszteniünk kell. Hiába lesz szalonna elég, ha nem lesz lesz repülőgép, abból baj lesz.”²⁵

Az 1953–1956 közötti időszak „cikk-cakk politikájának” bemutatásához a szeminárium munkája során nagy segítséget jelent az előzőekben sorra vett dokumentumok tanulmányozása. Oktatási tapasztalataim alapján javasolnám egy olyan gazdaságtörténeti forrásgyűjtemény kiadását, amelyben nemcsak törvények, rendeletek, hanem a háttérükben meghúzódó politikai döntések, valamint a döntéselőkészítést szolgáló anyagok és viták is szereplnének.

Ilyen jellegű dokumentumválogatásra mind a rendszerváltás előtti, mind pedig azt követő időszak kiadványai között találunk mértékadó példát. Szamuely László a gazdasági mechanizmus 1954–1978 közötti történetéről 1986-ban publikált egy forrásgyűjteményt, melynek modell-értékét a kiváló bevezető tanulmány, az alapos jegyzetapparátus és a sokszínű forrásanyag együttesen adja.²⁶ A kötetbe bekerültek a belső pártviták anyagai, a hivatalos dokumentumok, valamint a korszak meghatározó közgazdászainak egykori publikált és publikálatlan tanulmányai is.

Szamuely a közel negyedszázados időszakot 9 fejezetben tárgyalja, melyek közül én háromra hívnám fel a figyelmet. Az I. rész a Nagy Imre-féle „új szakasz” politikájához kötődik. Az életszínvonal javítását, a lakosság bizalmának megnyerését szolgáló „tűzoltó-jellegű” intézkedések sorozata után, 1954 őszén kormányzati döntés született egy átfogó gazdaságpolitikai munkaprogram kidolgozására. Móré András, Fekete Ferenc és Kopátsy Sándor november végére összeállították a programtervezet téziseit. További munkálatokra azonban — a Nagy Imre-féle irányvonalon 1955 tavaszi háttérbe szorítása miatt — már nem kerülhetett sor. Sőt, a visszarendeződés jegyében az Államvédelmi Hatóság elkobozta az említett programtervezet fellelhető példányait az előkészítő anyagokkal egyetemben.

A II. rész is egy rövid életű, ámde hatásában annál jelentősebb reformmunkálatról szól, melynek vitaanyagai, javaslati először ebben a kötetben láttak napvilágot. 1956/57 fordulóján a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megbízásából 9 szakbizottság alakult a gazdaságpolitika és a gazdaságirányítás megújítása céljából. A szakbizottságok munkájának koordinálására, valamint egy átfogó kormányprogram kidolgozására a kormány 1957 februárjában Közgazdasági Bizottságot hozott létre Varga István elnökletével. 1957 tavaszán a Bizottság három

25 Uo. 147.

26 A magyar közgazdasági gondolat fejlődése, 1954–1978. A szocialista gazdaság mechanizmusának kutatása. Válogatta és szerkesztette: Szamuely László. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1986.

előterjesztést készített a kormány számára, azonban a nyár elejére ezek a munkálatok lekerültek a napirendről, s az elkészült anyagok jó néhány évre fiókba kerültek. Ebben döntően az játszott szerepet, hogy Kádárék 1957. március 20–28. közötti moszkvai tárgyalásai eredményeként Magyarország 1957-ben 875 millió rubel értékű árut és szabad devizát kapott hitelbe a Szovjetuniótól. S így a súlyos gazdasági helyzetből való kilábaláshoz már nem volt szükség a Közgazdasági Bizottság javaslataira, megszűnt tehát a reform kényszere.

Egészen addig, amíg 1963/64 fordulójára a makro- és mikroszinten egyaránt jelentkező problémák olyannyira súlyossá váltak, hogy veszélyeztetni kezdték a politikai-gazdasági konszolidáció sikereit. Így került újra elő az átfogó jellegű reform szükségességének gondolata. Ehhez az időszakhoz szolgáltat érdekes adalékokat az V. rész, amely az MSZMP Államgazdasági Bizottság felkérésére 1964–1965 folyamán készített szakértői elemzésekből tartalmaz válogatást. A felkért szakemberek többsége már az 1957-es munkálatokban is aktív szerepet játszott. Érdekessége a fejezetnek, hogy mindhárom anyagnak ez volt az első publikálása.

A rendszerváltás után kiadott dokumentumgyűjtemények közül gazdaságtörténeti vonatkozásai miatt megemlítendő a Balogh Sándor és Földesi Margit által összeállított „A magyar jóvátétel és ami mögötte van... Válogatott dokumentumok 1945–1949” című kötet.²⁷ A jóvátétel témaköre, ha nem is a „fehér foltok”, de mindenképp a kényes kérdések közé tartozott az elmúlt évtizedek során. A korszakot tárgyaló gazdaságtörténeti munkák bemutatták azokat a tényezőket, amelyek miatt a jóvátétel a számszerűen megállapított összegeknél sokkal nagyobb terhet jelentett, azonban a maguk teljességében csak az eredeti dokumentumokból tárulnak fel a Magyarországot sújtó nemzetközi kötelezettségek.

Balogh Sándor és Földesi Margit munkájának jelentőségét nemcsak az adja, hogy eddig zömmel ismeretlen dokumentumokat közöltek, hanem magának a dokumentumválogatásnak a módszere is kiemelendő. Különböző típusú anyagokat — pl. nemzetközi szerződéseket, egyezményeket, diplomáciai jegyzékeket, memorandumokat, jegyzőkönyveket, szakértői előterjesztéseket, határozatokat, leveleket, táviratokat — válogattak be a kötetbe, úgy hogy ezekből a dokumentumokból kirajzolódik egy összkép is.

Ez a sokszínűség kiváló lehetőséget teremt arra, hogy az egyetemi oktatásban a hallgatókat megismertessük az adott téma különböző forrástípusaival, s azok kezelésére, értékelésére is felhívjuk a hallgatók figyelmét. Megkönnyíti ezt a dokumentumok alapos jegyzetelése is.

27 A magyar jóvátétel és ami mögötte van... Válogatott dokumentumok 1945–1949. Válogatta: Balogh Sándor és Földesi Margit. Napvilág Kiadó, Bp., 1998.

Fontos hangsúlyozni: miközben a jegyzőkönyvek, irányelvek, jegyzékek révén betekintést nyerünk a politikai döntésfolyamat formálódásába s az érdekharcokba, ugyanakkor a kötet olyan anyagokat is tartalmaz, melyek érzékeltetik hogyan, milyen erőfeszítések közepette élte át ezt az időszakot a magyar társadalom.²⁸

Az eddigiekben sorra vett pozitívumok mellett szeretnék említést tenni egy kritikai észrevételemről is. A történeti bevezetőben érdemes lett volna egy szélesebb háttérrel rajzolni, s ebben érinteni olyan — szorosan a témához tartozó — kérdéseket, mint a háborús felelősség problémája, valamint érzékeltetni, hogy mekkora terhet jelentett a Magyarország által fizetendő jóvátétel a háború költségeihez és a háborús pusztításokhoz képest.

Hasonló felépítésű és minőségű forrásgyűjtemény összeállítására még számos kérdéskörben szükség lenne. Ilyen témának tartom például az 1948/49–53 közötti iparosítás eredményeit és kudarcait; az 1953–56 közötti „cikk-cakk” politikát; az 1959–61 közötti kollektívizálást; s különösen az eladósodást, mivel e problémának van a leg súlyosabb távlati következménye.

28. Lásd: 10. sz. dokumentum: A magyar-szovjet viszony alakulása 1944. október 15-től. (Politikai tanulmány); 16. sz. dokumentum: A magyar kormány gazdasági békejavaslata.; 22. sz. dokumentum: Nyemcc Lajos munkásigazgató feljegyzése Vas Zoltán részére a Standard gyárból.

